

ART HISTORY REPORT OF ZEVKÎ KADIN SIBYAN SCHOOL

Ali Nihat KUNDAK*

* Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü,
ali.nihat.kundak@msgsu.edu.tr

Received Date: 15.09.2020, Revised Date:17.10.2020, Accepted Date:13.11.2020

Copyright© 2020 Ali Nihat KUNDAK . This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ABSTRACT

Sıbyan mektebs (primary schools) were established to educate children about Koran and basics of religion since the early years of Islam. They used to give children the basic level of education in Ottoman Empire, as well. In this study, the art history report of the primary school dated 1756, which was the charity of Zevkî Kadın, was prepared. Zevkî Kadın Sıbyan School is located in Fındıklı-Beyoğlu district of Istanbul province, on Meclisi Mebusan Street. Today, it is located in the Fındıklı campus of Mimar Sinan Fine Arts University.

Keywords: Ottoman, Sıbyan Mekteb, Istanbul, Zevkî Kadın

ZEVKÎ KADIN SIBYAN MEKTEBİ'NİN SANAT TARİHİ RAPORU

ÖZET

İslamiyet'in ilk çağlarından beri çocuklara Kur'an ve temel dinî eğitim vermek amacıyla kurulmuş olan sıbyan mektepleri, Osmanlılarda da eğitimin ilk seviyesiydi. Bu çalışmada, Zevkî Kadın'ın hayratı olan 1756 tarihli sıbyan mektebinin sanat tarihi raporu hazırlanmıştır. Zevkî Kadın Sıbyan Mektebi, İstanbul İli, Beyoğlu İlçesi, Fındıklı semtinde, Meclisi Mebusan Caddesi'nin üzerinde yer almaktadır. Günümüzde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin Fındıklı yerleşkesinde bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Sıbyan Mektebi, İstanbul, Zevkî Kadın

1.GİRİŞ

Babası II. Mustafa, annesi Şehsüvar Valide Sultan olan III. Osman (1754-1757), 3 Ocak 1699 Edirne Sarayı'nda doğar. I. Mahmud'un vefatı üzerine 14 Aralık 1754 Cuma günü elli sekiz yaşında tahta çıkar. Cülusun ilk aylarından itibaren üçünün ismi bilinen dört kadını (başkadınefendi Leyla, üçüncü kadınefendi **Zevkî** ve dördüncü kadınefendi Ferhunde Emine) ve en son sayısı dörde ulaşan ikballeri bulunmaktaydı. III. Osman, 30 Ekim 1757'de vefat eder. (Sarıcaoğlu, 2007: 456, 458).

Osmanlı Dönemi'nde küçük erkek çocuklar için açılmış okullar olarak tanımlanan sıbyan mekteplerinde erkek çocuklar ile eşit haklara sahip kız çocuklarına da eğitim verildiği bilinmektedir. Arapça kökenli “sabî” kelimesinin çoğulu olan “sıbyân” kelimesi, küçük yaştaki erkek çocuk ve yine Arapça kökenli “ketebe” sözcüğünden türeyen “küttab” veya “mektep” kelimesi ise yazı ve Kuran öğretilen yer anlamında kullanılmaktadır (Günyol, 1972: 652-653). Sıbyan mekteplerinin padişahlar, valide sultanlar, sadrazamlar, vezirler gibi devletin üst kademesinde yer alan kişiler ile ilim sahipleri ve halk arasındaki maddî gücü iyi olan hayırsever kişiler tarafından da büyük şehirlerde kurulduğu bilinmektedir (Bozkurt, 2004: 6).

Tek yapı halinde inşa edilmiş sıbyan mektepleri mahallelerde önemli noktaların ve daima sokakların kesişme noktası olan köşelerde yer almaktadır. Bu konumlanma çocuklara okula ulaşım kolaylığının sağlamanın yanı sıra, ahşap konutlardan oluşan ve sık sık yangınlara maruz kalan mahallelerde çoğunlukla taş olan okulların yangının bir sokaktan diğerine geçişini engellemesi veya geciktirmesi düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır. Bu görüş mekteplerinin çoğunun altında bulunan çeşmelerin varlığı ile desteklenmektedir (Dikmen – Toruk, 2017: 42). İncelediğimiz **Zevkî Kadın sıbyan mektebi** de bu tür, yani tek yapı halinde inşa edilmiştir. El-Hac Süleyman Halife, I. Mahmud, Ebubekir Ağa sıbyan mektepleri de bu tür sıbyan mekteplerine örnek oluşturan yapılardandır.

II. Zevkî Kadın Sıbyan Mektebi

Zevkî Kadın Sıbyan Mektebi, ana girişin üzerindeki H.1169 / M.1755 – 1756 tarihli inşa kitâbesine göre dönemin padişahı Sultan III. Osman'ın eşi ve yapının banisi Zevkî Kadın'ın hayrâtı olup, çeşme ile birlikte Zevkî Sultan Vakfı'na bağlı olarak inşa ettirilmiştir (Kargı, 1994: 549). Mektebin kapısının üzerinde bulunan kitâbe, mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün vezninde, mermer zemîn üzerine hâkkolunmuştur. Celî sülüsle yazılan kitâbenin zemîni koyu yeşildir. Üç satır olarak yazılan kitâbede her satır altı dilimden oluşmaktadır (Resim 1).

Kitâbe Okunuşu;

*Hâkân-ı cihân nâmdaş-ı câmi '-i Kur'ân
Ahlâkını halk eylemiş Allâh mühezzeb
Dîbâce-tırâz-ı kütüb-i devlet ü şevket
Ser-levha-i zîbende-i dîvân-ı müzehheb
Ol pâdişeh-i dîn-i cihânbân-ı güzînin
Tâlib-i hasenât eylemeğe bendeleri hep
Ez-cümle harem-zîb-i serâ-perde-i 'iffet
'İsmetlü Üçüncü Kadın ol zât-ı müeddeb
Hayr ü hasenâta himemin eyledi masrûf
Tahsîl-i rızâ oldu ana âhir-i matlab
Mes'ûd ede Hak oldu bu hayrâta muvaffak
Bu çeşme münâsib idi mekteb dahî enseb*

*Ol hüsrev-i dînin olup iclâli fûrûş
Hem sâhibetü'l-hayri dahî şâd ola yâ Rab
Târîhi için levh-i dile yazdım Emîna
Bu beyti ki her mısra'ı cevherle müretteb
Zevkî Kadın'ın sa'yini makbûl ede İzid
Etfâl için ihlâs ile yapıldı bu mekteb
1169 (Ertuğ, 2006: 230)*

II.a. Yerleşim Düzeni ve Konumu

Zevkî Kadın Sıbyan Mektebi, İstanbul İli, Beyoğlu İlçesi, Fındıklı semtinde, Meclis-i Mebusan Caddesi'nin üzerinde 135. Pafta, 33. Ada, 2. Parsel'de yer almaktadır (41°01'47.6"N 28°59'19.0"E). Günümüzde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nin Fındıklı yerleşkesindeki üniversite binasından yaklaşık 5m. batıda bulunmaktadır. Zevkî Kadın sıbyan mektebi tek yapı halinde inşa edilen sıbyan mektepleri grubuna girmektedir. Güneyinden bir trafo yapısı bitiştirilen mektebin güneybatısında bir halı saha, doğusunda üniversite binası, kuzeyinde yerleşkenin araç/servis girişlerinden biri ile bir güvenlik kulübesi yer almaktadır. Yapı, kare planlı iki katlı ana yapı ve yanındaki dikdörtgen planlı iki katlı ikinci dönem yapısından oluşmaktadır ve yaklaşık 178 m² alana sahiptir.

II.b. Plan Özellikleri ve Mimari Tasarım İlkeleri

Ana mektep binasının kuzey ve batıdan olmak üzere iki girişi vardır. Yapının özgün ana giriş kapısı, batı yönünde ana yola (caddeye) bakan ve çeşmenin de yer aldığı batı cephesi zerindedir (Resim 2). Günümüzde kullanılmayan bu iki kanatlı kapının yerine, kuzey cephesinde bulunan taş söveli kapı kullanılmaktadır (Resim 3). Doğuda yer alan, dikdörtgen planlı iki katlı ikinci dönem yapısının ise zemin katta güneyden, üst katta ise doğudan olmak üzere iki girişi vardır. Yapının çevresindeki zemin seviyeleri, mevcut dört girişle de uyumsuz hale geldiğinden yapıya ulaşmak için hem kaldırımdan hem de yerleşkeden merdiven eklentileri yapılmıştır.

Kare planlı, fevkanî, iki katlı olan mektebin beden duvarları yığma teknikle yapılmış bir sıra taş, üç sıra tuğla olmak üzere alması tekniğinde örülmüştür. Yapının kullanılan ve kullanılmayan her iki giriş kapısı altta aynı koridora açılır. Bu koridordan başka alt katta su haznesi, üst kattaki dersliğe çıkan merdiven ve servisler bulunmaktadır. Üst katta ise bir koridor ve büyük derslik odası yer almaktadır.

Binanın batı cephesinde üst kata açılan revzen görünümlü beton dışlıklı dört pencere vardır. Özgün hali altlı üstlü olarak tasarlandığı eski bir fotoğraftan anlaşılmaktadır (Resim 11). Kuzey cephesinde ise, altlı üstlü dörder pencere yer alır. Aydınlık olarak kullanılan üst pencereler de beton dışlıklı, alt sıradakiler ise demir parmaklıdır. Bu cephenin zemin katında, günümüzde

giriş olarak kullanılan kapıdan başka, iç koridora açılan demir parmaklıklı bir küçük pencere de bulunmaktadır. Caddeye bakan batı cephesinde bulunan dört pencere üçü bir arada, biri ayrı olarak iç mekân farkını göstermektedir. Batı girişindeki iki kanatlı ve mermer söveli ahşap kapının üzerinde, yuvarlak bir kemer ve onun içinde de bir aydınlık penceresi bulunmaktadır. Sıbyan mektebinin ana yapısının üst örtüsü kurşunla, ek yapısının üst örtüsü Marsilya kiremidi ile örtülüdür. Sıbyan mektebinin aynalı tonozla örtülü üst örtüsünün merkezinde uzun bir alem bulunduğu adı geçen eski fotoğraftan görülmektedir (Resim 11).

II.a.b. Zemin Kat

Ana mektep yapısının batıdan (caddeden) girişi günümüzde iptal edilmiş ve giriş holü, cam kapılı cam bir bölme ile odaya dönüştürülmüştür. Bu oda, dışarıyla bağlantısı bulunmayan ve çeşmenin haznesiyle birleştirilerek büyütülmüş bir odaya açılır. Günümüzde ana giriş olarak kullanılan kuzey girişi doğrudan merdivenle karşı karşıya olduğundan giriş holü yoktur.

Müştemilat yapısının zemin katı 23,64 m² alana sahiptir. Bu odanın güney cephesindeki girişinde zemin -0,31 kotunda olduğundan odanın -0,96 kotundaki kapısına 4 basamaklı beton bir merdivenle, kapıdan -1,57 seviyesindeki odaya ise 4 ilave basamakla inilmektedir. Bu odanın doğusunda -0,35 kotunda özgün olmayan 70cmx144cm ölçülerinde yatay dikdörtgen bir pencere açıklığı, batısında ise oda zemininden yaklaşık 1m yüksekte, ana yapıya bağlantı sağlayan, günümüzde kullanılmayan dar bir kapı vardır.

II.a.b Üst Kat

Mektep yapısının üst kattaki derslik mekânına zemin kattan 15 basamaklı bir merdivenle çıkılmaktadır. Ana mektep yapısının üst katı, kareye yakın (600cmx650cm) alanda büyük derslik odası (51,85m²) ve bu mekâna erişim ve servis sağlayan mekânlardan oluşan bir plana sahiptir. Ana mekânın duvarlarında üçer pencere açıklığı vardır. Holden, profilli taş kemer içerisindeki çift kanatlı ahşap kapıyla girilen bu mekânın güneyinde bir ocak bulunmaktadır (Resim 4-5). Aynalı tonozla örtülü ve 11 cm genişliğinde serbest boyda ahşap malzeme ile kaplı olan derslik salonu, güneyinde iki mermer sütunla taşınan ortada daha geniş üç yuvarlak kemerli bir galeri ile giriş kısmı (yaklaşık 10m²) ayrılmıştır (Resim 5). Bu giriş kısmının üzeri, iki yanda birer küçük yuvarlak kubbe ve ortada bir aynalı tonozla örtülüdür. Bu giriş bölümünün zemini altıgen kaplama ile döşenmiştir. Güney duvarında ortada alçı yaşmaklı bir ocak; ocağın doğusunda kapaklı ve raflı bir niş, batısında ise pencere olmak üzere iki açıklık bulunur.

Ana mekânın üç duvarındaki üçer adet vitray camlı, demir doğramalı tepe pencerelerinden, ocağın önündeki kısmın güney ve batısındaki pencerelerin üzerinde de bulunmaktadır. Kuzey cephesinde 102cmx184cm ölçülerinde ahşap doğramalı, lokma demir parmaklıklı üç adet

pencere bulunmaktadır (Resim 6). Batı duvarında bu üçlü pencere sırasının aynısı geçmişte, tıpkı güney duvarında ocağın doğusundaki pencere gibi, cephede almaşık duvar örgüsüyle doldurularak kapatılmıştır ve günümüzde bu pencere boşluklarında ahşap kapaklı ve raflı dolap nişleri bulunmaktadır. Bu dolaplarla birlikte tasarlanmış olan, dolapların üst hizasında dolaplarla aynı malzemeden yapılmış olan bir ahşap bordür ve silme, tüm duvarları sarmalamaktadır.

Mekânın doğusunda, holün kuzey kısmından ayrılmış özgün olmayan 8,46 m²'lik bir mekândır. İhtiyaca dayalı olarak ahşap camekânlı bir bölme ile oluşturulmuş, üzeri kısmen ahşapla kapatılmış, zemini de derslik ile aynı ahşap malzeme ile kaplanmıştır.

Zemin kattan üst kata çıkan merdivenin ulaştığı hol, üst kat mekânlarının tamamının bağlandığı bir mekândır. Merdiven ve holden oluşan dikdörtgen kısmın üstü iki uçta birer küçük kubbe ve ortada bir aynalı tonozla örtülmüştür. Bu örtünün altındaki merdiven ve hol mekânının, ana mekân ile ortak olan batı duvarındaki üst pencereler ile 3 adet dolap nişi derslik ile ortak açıklıklardır. Üst kat holün doğu duvarında da biri kuzeydeki mekânda kalmak üzere 4 adet özgün olmayan üst pencere açılarak mekâna doğal ışık sağlanmıştır. Doğu duvarının alt kısmında ise geçmişteki pencere açıklıklarının iki tanesi günümüzde dolap nişine, en güneydeki ise ek binaya, geçiş kapısına dönüştürülmüş durumdadır. Holün güney duvarında 95cm genişliğinde 51cm derinliğinde bir niş bulunmaktadır.

Dönem eki olan müstemilat yapısı 35,60 m²'dir. Mekânın zemini laminant parke kaplıdır. Pencere boşluğuna yerleştirilmiş olan kapısının zemini mozaik betonla kaplıdır. Buraya holden bir basamakla inilmektedir. Kapıdan odaya seyyar, ahşap kaplı beş basamaklı metal bir merdivenle inilmektedir. Çok düzgün olmayan bir beşik tonozla örtülü mekânın tavanının ortasında, köşeleri yuvarlatılmış kareye yakın bir aydınlık açıklığı bulunmaktadır. Bu açıklık günümüzde kapatılmış durumda, kiremit örtü altında kalmıştır. Mekânın güney ve doğu duvarında ikişer basık kemerli pencere açıklığında ahşap pencereler ve içeride çift kanatlı demir kepenkler yer alır. Doğu duvarının kuzeyindeki kapının önü bir kapakla kapatılarak iptal edildiğinden içeriden görünmemektedir. Ana yapıya bitişik olan batı duvarında açıklık yoktur.

III. Cephe Düzeni ve Özellikleri

Zevkî Kadın Sıbyan Mektebi'nin özgün ve müstemilat yapısının cephe düzenlemeleri birlikte aşağıda belirtilmiştir.

III.a. Kuzey Cephesi

Kuzey cephesi müstemilat binasının sağır sıvalı duvarı ve ana yapının üç sıra tuğla, bir sıra taş olmak üzere almaşık teknikle yapılmış cephesinden oluşmaktadır (Resim 7). Ana yapının

saçağının üzerinde ana kubbe yükselmektedir. Ana kubbenin doğusundaki küçük kubbe ve tonoz, parapetin arkasında kaldığından görünmemektedir. Kuzey cephesinde yuvarlak kemerli, taş söveli bir giriş kapısı ve üstlerinde tuğladan yapılmış birer yuvarlak kemerli ikili pencere açıklıkları vardır (Resim 3-7). Bu pencereler, giriş kapısının üzerinde bir, cephenin geri kalanında üç adet olmak üzere dört sıra halinde yer alır. 95cmx144cm ölçülerinde olan üst pencere açıklıklarının üzerinde 31cm genişliğinde taş lentolar, içlerinde de özgün olmayan beton dışlıklar vardır. 102cmx175cm ebadındaki alt pencere açıklıkları, altta 12cm civarında, diğer kenarlarda yaklaşık 30cm kalınlığında taş sövelerle çevrilmiştir. Bu pencerelerin içlerinde lokmalı demir parmaklıklar vardır (Resim 7). Cephenin zemine yakın kısmında, iç açıklığı yaklaşık 284cm, iç yüksekliği yaklaşık 97cm olan geniş bir kemer içerisinde genişliği 55cm civarında olan, sövelerle çevrili bir pencere açıklığı daha vardır.

III.b. Doğu Cephesi

Yapının doğu cephesi, ana yapıyı kapatan müstemilat yapısının doğu cephesi, bu yapının batısında duvar eklentisi, gerisinde yükselen ana yapının doğu cephesinin kısmi görünüşü ile kurşun kaplı çatı öğelerinden meydana gelir (Resim 8).

Müstemilat yapısının doğu cephesinin Marsilya kiremidi ile kaplı kırma çatısının altında profilli bir saçak silmesi bulunmaktadır. Bu cephede iki adet mermer söveli 87cmx164cm ölçülerinde pencere ile mermer söveli yaklaşık 134cmx230cm ölçülerindeki kapı açıklığı bulunmaktadır. Zeminden yukarıda kalan kapıya erişimi, cepheye paralel ve bitişik olarak konumlandırılmış on basamaklı bir metal merdiven sağlamaktadır ve kapının önündeki sahanlığa çıkar. Müstemilat yapısının doğusunda yükselen duvara, bu merdivenin sıvalı ve boyalı sahanlığı bitleştirilmiştir. Bu merdivenin altında, kulüpler odasının özgün olmayan 144cmx70cm ölçülerinde ahşap doğramalı pencere açıklığı yer almaktadır. Cephenin güney köşesinin alt kısmında 30cm'lik bir pah (köşe çalığı) yer alır.

Ana yapının doğu cephesinin kuzeydeki duvar eklentisine kadar olan yüzey sıvanmış ve boyanmış, duvar eklentisinin cepheye saplandığı hattın kuzeyinde kalan 1,2-1,6 m genişliğindeki yüzey ise almaşık olarak bırakılmıştır. Müstemilat yapısının kiremit örtülü çatısının dayandığı bu duvarda doğramaları özgün olmayan dört adet ahşap doğramalı iki bölmeli üst pencereler yer alır.

III.c. Güney Cephesi

Ana yapının güney cephesi çatısıyla birlikte yaklaşık 450cm yüksekliğindeki trafo binasıyla kapanmış durumdadır. Trafonun batısında genişliği 255cm olan almaşık duvarda taş lentolu 95cmx141cm ölçülerindeki beton dışlıklı ve taş söveli lokma demir parmaklıklı, 102cmx175cm

ebadındaki ahşap doğramalı pencere açıklığından oluşan ikili pencere sırası yer alır. Güney cephesinde, ana yapının trafonun arkasında, baca ve bacanın doğusunda kalan kısımlarının tamamı sıvalı, boyalı ve sağırdır. Çatıda ana kubbe ve doğudaki küçük kubbe görülmektedir (Resim 9).

Müştemilat yapısının güney cephesinde iki adet mermer söveli 87cmx164cm ölçülerinde pencere ile özgün olmadığı düşünülen, kulüpler odasına girişi sağlayan, 109cm genişliğinde sövesiz düz atkılı bir kapı açıklığı bulunmaktadır. Bu kapının önündeki sahanlığa, cephenin önüne paralel olarak eklenmiş dört beton basamakla inilmektedir. Bu cephenin doğu ucunda 30cm'lik bir pah (köşe çalığı) yer alır.

III.d. Batı Cephesi

Yapının Meclis-i Mebusan Caddesi'ne bakan yüzü batı cephesidir. Bu cephenin cadde ile ilişkisi olan +3,75 seviyesine kadar olan kısmı düzgün kesme taşla inşa edilmiş, kurşunla örtülmüş en özenli ve bezemeli olan cephe'dir. Basık kemerli ve kemerinin altında bir aydınlık açıklığı bulunan ahşap iki kanatlı ana giriş kapısı ve yapının en bezemeli ögesi olan mermer çeşme yapısı bu kısımda yer alır (Resim 2). Kapı kemerinin iki taş sırası üzerinde yapının kitâbesi, mermer çeşme yapısında da çeşmenin kitâbesi vardır (Resim 1-14). Ana giriş kapısının üzerindeki kitâbe, yükseltilerek giriş vurgulanmıştır. Cephenin düzgün kesme taş bölümü günümüzde yol seviyesinin altında kaldığından kaldırımda basamaklı bir düzenleme yapılarak buraya iniş sağlanmıştır. Korkuluk arkasında helaya ait 62cmx74cm ölçülerinde ahşap doğramalı pencere açıklığı vardır. Düzgün kesme taştan yapılmış kısım, ana yapının sonlandığı noktada, trafonun önünü kapatacak şekilde, aynı profile sahip düz harpuştalı bir kesme taş duvar başlayıp trafonun cepheden görünmesini önlemektedir. Bu duvarda da trafoya açılan 90cmx75cm ölçülerinde bir menfez açıklığı bulunmaktadır. Yaklaşık 730cm uzunluğundaki bu duvarın, trafo yapılırken muhtemelen yapıyla uyumlu bir biçimde olması için eklenmiştir.

Düzgün kesme taş cephenin arkasında yükselen almaşık beden duvarında da ana yapının diğer almaşık cephelerinden farklı olarak pencerelerin üzerindeki tuğla kemerlerin alınlıklarında ortadaki altı dilimli yaprak içinde altı köşeli yıldız, diğerlerinde çiçek motifli tuğla bezeme ögeleri bulunmaktadır (Resim 10). Batı cephesinde ikili pencerelerin alttaki pencereleri örülerek kapatıldığından yalnızca dört adet beton dışlıklı pencere bulunmaktadır (Resim 11). İçerideki mekân düzeniyle uyumlu olarak ana ofisteki ilk üç pencereden sonraki pencere diğerlerinden daha mesafeli konumlandırılmıştır.

IV. Yapım Tekniği ve Malzeme

Sıbyan mektebinin yapısal sistemi, kubbe ve tonoz örtünün taş beden duvarlarına oturmasıyla düşey yük aktarımının sağlandığı bir yığma/kâgir sistemdir. Üst kattaki ana mekân olan dersliğin güneyinde iki adet mermer sütun bulunmaktadır (Resim 5). Tonozlardaki (4x5 ve 5x5 cm ebatlı) demir gergi çubukları ana beden duvarlarına bağlanmaktadır. Yapı iki katlıdır. Yapının doğusuna sonradan eklenmiş olan müstemilat yapısı, ana yapıdan bağımsız döşeme seviyelerine ve ayrı bir taşıyıcı sisteme sahip olsa da alt ve üst katta tonoz gergilerinin kılıçlarıyla ana yapıya bağlanmıştır. Buradaki gergi demirleri ana yapıdan daha kalın (6,5cm civarı) kesitlidir.

Yapının örtü sistemi aynalı tonoz ve kubbelerden oluşmaktadır. Ana mekân 600cmx650cm ölçülerinde tek bir aynalı tonozla örtülmüş, yan bantlar da ocak tarafında köşelerde 65cm, merdiven tarafındaki köşelerde 95cm civarında yarıçaplı kubbeler ve aralarında aynalı tonozlarla örtülmüştür.

Ana yapının duvarlarının kalınlığı 80cm ile 107cm arasında değişkenlik göstermektedir. Çeşmenin bulunduğu caddeye bakan duvar düzgün kesme taş, diğer beden duvarları almalı duvar şeklindedir (Resim 2). Müstemilat yapısının ise duvar kalınlıkları 80cm civarındadır ve sıvalı olduğundan yapım tekniği bilinmemektedir (Resim 8).

Ana yapının döşemeleri taş beşik tonozlarla taşınmakta olup kalınlıkları en ince noktalarda 52 cm ile 72cm arasında değişmektedir. Müstemilat yapısının döşemesi de 57cm civarındadır.

V. Bezeme

Cephede özgün taş ve tuğla örgüsü, tuğla hafifletme kemerleri ile taş konsollar cephede kullanılan bezeme unsurlarıdır. Genel olarak yalın denilebilecek olan yapının tüm bezeme unsurları batı cephesindedir. Mektebin kapısının üzerinde bulunan kitâbede satırların kesişme noktaları çiçek motifiyle süslenmiştir. Yazı, satır çizgileri, yazının etrafındaki çerçeve ve söz konusu çiçek motifleri altın varaklıdır. Kitâbede dengeli bir istif görülmektedir. Bu denge hareketlerle de desteklenmiştir. Kitâbede dilimlerin yüksekliği, yazının bu alan içinde üst ve alt kısımlarında oluşan boşluklar sebebiyle kuşak yazısı gibi görünmesini sağlamıştır. Harf anatomilerinin de düzgün olduğu görülmektedir (Resim 1). Tuğla kemerlerin alınlıklarındaki tuğla kabartmalar ve mermer çeşme üzerindeki kabartmalar diğer süsleme unsurlarıdır (Resim 10-13). Çeşmedeki süslemeler aşağıda VI. Bölümde değerlendirilmiştir. Yapının iç mekânında günümüze ulaşabilen bir bezeme bulunmamaktadır.

VI. Zevkî Kadın Sıbyan Mektebi Çeşmesi

Çeşme üzerindeki celi sülüsle yazılmış olan beş satırlık kitâbesi 1174 tarihinde vefat ederek Üsküdar'da defnedilen şair Emin Efendi'ye aittir. Kitâbe, 11 beyitlik mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün veznindeki tarih manzumesine sahiptir.

Çeşme cephesi küfeki taşından yapılmıştır; ancak çeşmenin olduğu kısım mermer kaplı ve yoğun bezemelidir. Bu yüzeylerde fazla bozulma görülmemektedir. Çeşmenin üzerinde çerçeveli bir pano içerisinde, yeşil boya üzerine altın yaldızlı hat ile yazılmış beş satırlık bir kitâbe yer almaktadır. Kartuşların arasına birer rozet çiçeği işlenmiştir. Kitâbenin üstünde mermer bir silme ve kurşun örtü vardır (Resim 13).

Çeşme kemerinin üst kısmındaki yüzeylerde ve ayna taşını çerçeveleyen kemerin etrafında da bitkisel motifler görülmektedir. Bunlardan bazıları kengel yaprakları, boru çiçeği ve gül yapraklarıdır. Gül dalları, plastik özelliği ve hareket ögesi ile ilgi çekmekte olup III. Osmanlı döneminin üslubunu yansıtmaktadır. Bu dönemde rokoko tarzı dolgun çiçek motifine çeşme kemerinde rastlanmıştır (Resim 13). Batılı örneklerde sık kullanılan çan çiçeği salkımı da gene Zevkî Kadın Çeşmesi'nde kullanılmıştır (Resim 13) (Sevinçtav Kanlıçay, 2010: 71-72). 1740'lı yıllarda Batılı motifler yavaş yavaş kendini gösterirken, kemer biçimi de değişmektedir. Batılı örneklerde olduğu gibi genelde C ve S kıvrımlarının kilit taşında yaprak motifleriyle birleşerek meydana getirdiği bu dekoratif kemer örneğine Zevkî Kadın Çeşmesi'nde de rastlanmaktadır (Resim 12-13) (Sevinçtav Kanlıçay, 2010: 14). Akant yaprağı-istiridye kabuğu ilişkisinin erken habercileri Zevkî Kadın Çeşmesi ve Yusuf Efendi Çeşmesi'nde görülebilmektedir. Ancak yaprak ve istiridye kabuğu üst üste konumdadır; henüz kaynaşmış birleşen bir görüntü yoktur (Resim 13) (Sevinçtav Kanlıçay, 2010: 38).

Kemerin alt kısmında görülen meşe yapraklarıyla sarılmış ay yıldızlı bir arma kabartması yer alır. Meşe yaprakları dönemin başka çeşme örneklerinde tespit edilmemiştir. Meşe yaprağı rokoko çelenklerde sık kullanılan bir motif olmasına karşın bu tarz ay yıldızlı, tuğralı (tahrip edilmiş) çelenk motifinin, muhtemelen daha sonraki bir dönemde eklenmiş olduğu belirtilmiştir (Resim 13) (Sevinçtav Kanlıçay, 2010: 44). Bunun altında bir örgü motifinden gelişen ve üstte birbirine bir midye motifi ile bağlanan iki "C" kıvrımlı yapraktan oluşan bir kabara içinde gömülmüş musluk lülesi bulunmaktadır. Musluk lülesi birer püskülle başlayıp biten iki sütüncü üzerine oturtulmuş, bir kabara ve taçlı dilimli bir alınlıkla bezenmiştir. Ayna taşının önünden tekne ve iki set dışarı doğru taşmaktadır. İç kısımda bu setlerdeki dinlenme taşları iki yönlü "C" kıvrımlı dönüşlerle ayna taşına bağlanmaktadır.

Çeşme ve sıbyan mektebinin asıl kitâbeleri günümüze ulaşamadığından mevcut kitâbeler, hattat Mustafa Rakım tarafından tekrar yazılmış ve kitâbelere ilk yazıldığı yıl olan H.1169 (M.1755) tarihi verilmiştir. Ancak kitâbelerde Mustafa Rakım'ın imzası bulunmamaktadır. Osmanlı celi sülüs ekolünde harf ve kelimelerin biçim, oran ve kompozisyon bakımından eriştiği mükemmelliği gösteren örnek yazılardır. Çeşme üzerindeki celi sülüs hat ile dörder mısralı beş satıra hakkedilmiş kitâbe aşağıda verilmiştir (Resim 14).

Kitâbe Okunuşu;

*Şehenşâh-ı semâhât-keş-ü zıll-u'llâh hayr-endiş
Cenâb-ı Hazret-i Sultân Osmân-ı kerem-fermâ
Dirahşan-ı gevher-i bahr-i hilâfet menba'-ı re'fet
Şeref-bahşâ-yi taht-ı saltanat Hakân-ı adl-ârâ
Ne şahenşâh ki tahsil-i rızaullah talibdir
Ne şahenşâh ki mazhar eylemiş tevfikine Mevlâ
Hulûs-i kalbine burhân-ı vâzıhdır o Hakânın
Ki cümle bendegânı mâil-i hayratdır hattâ
Şebistân-i hârim-i hassının perverde-i insi
Yegâne dürr-i ismet şeb-çerâğ-ı perde-i ulyâ
O yektâ iffet-i gevher-kârin-i pertev-i şevket
Üçüncü kadın ol âli-güher bânû-yi bâ-takva
Veli-ni'meti ya'ni o Şahenşah-ı zî-şânın
Atâsından olub bende cû eltâf-ı lâ-yahsâ
Muvaffak oldu ihsân-ı hümayuna olub şâyan
Rızâullah için bu çeşme-sârı eyledi inşa
Hüdavend-i cihan-bânın olub ikbâlini rûz-efzûn
İde bânisini Hak sâyesinde mazhar-ı i'tâ
Emînâ mısra'-ı târihi hem-kadr-i cevâhirdir
Üçüncü Zevkî Kadın kıldı icrâ gel zülâl iç mâ (1169) (Ertuğ, 2006: 229)*

VII. Değerlendirme ve Sonuç

Zevkî Kadın Sıbyan Mektebi Osmanlı Dönemi'nde yapılan bazı sıbyan mektepleriyle yerleşim düzeni ve konum, mimari tasarım ilkeleri (plan şeması ve mekânsal yapı), yapım tekniği ve malzeme, bezeme özellikleri açısından benzerlik göstermektedir. Bu örneklerden biri İstanbul Fatih semtinde 1550 yılında yaptırılan ve banisi Ataullah Efendi'nin adı ile anılan iki katlı okuldur. Ataullah Efendi Sıbyan Mektebi'nin büyük oranda korumuş olması, kat adedi, plan şeması, büyüklüğü, yapıya ait bir çeşmenin bulunması, yapım tekniği ve malzeme (taş ve tuğla almalı örgü) bakımından bu okul ile benzeşmektedir. 18. yüzyıl Osmanlı Dönemi sıbyan mekteplerinin mimari anlayışını, plan şeması, yapım tekniklerini ve malzemesini yansıtan Zevkî Kadın Sıbyan Mektebi'ne benzerlik gösteren diğer okullar arasında İstanbul Fatih ilçesinde yer alan ve Sultan I. Mahmud döneminde (1730-1754) Abdullah tarafından 1748

yılında yaptırılan Sıbyan Mektebi, yapım tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte Ayasofya'nın güneybatı yönündeki avlusu içinde yer alan Ayasofya Sıbyan Mektebi, Sultan I. Mahmud tarafından yaptırılan I. Mahmud Sıbyan Mektebi (1742) ve II. Ahmed döneminde (1703-1730) inşa edilen Elhac Süleyman Halife Sıbyan Mektebi sayılabilir.

Tescilli taşınmaz kültür varlığı olan yapının projeler doğrultusunda özgün yapısına uygun biçimde onarılması ve uygun bir işlev ile kullanılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Kitap-Makale

AHUNBAY, ZEYNEP (1988). Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları. Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1. İstanbul.

AHUNBAY, ZEYNEP (2001), The Architecture of Ottoman Primary Schools. A. Çakıcı içinde, International Congress on Learning and Education in the Ottoman World Proceedings (89-99) İstanbul, 12-15 April, 1999. İstanbul: IRCICA Publishing.

AHUNBAY, ZEYNEP (2004). "Osmanlılar'da Mektep Mimarisi". Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi. Cilt: 29, İstanbul.

AHUNBAY, ZEYNEP (2004), "Mektep", İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yayınları, 29, s.7-9.

AHUNBAY, ZEYNEP (2017), Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon, İstanbul: YEM Yayınları.

AKSOY, ÖZGÖNÜL (1967), Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, Doktora Tezi, İTÜ Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

AKYÜZ, YAHYA (1994). Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993'e). Kültür Koleji Yayınları No:4. İstanbul.

ASLAN, GÜL (2013). İstanbul Sıbyan Mektepleri İçin Bir Katalog Denemesi ve Yusuf Paşa Sıbyan Mektebi Restorasyon Projesi, Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

ASLANAPA, OKTAY (1986). Osmanlı Devri Mimarisi. İnkılap Kitabevi. İstanbul.

AYVERDİ, EKREM HAKKI (1989). Osmanlı Mimarisinin İlk Devri. Fetih Cemiyeti Yayınları. İstanbul.

BOZKURT, NEBİ. (2004), Mektep. İslam Ansiklopedisi, İstanbul: TDV Yayınları, Cilt: 29, s.5-6.

DAĞDELEN, İRFAN. (2006), Alman Mavileri 1913-1914 I. Dünya Savaşı öncesi İstanbul haritaları, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kütüphaneler ve Müzeler Müdürlüğü Yayınları.

DİKMEN, Ç. B. – TORUK, F. (2017), “Sıbyan mekteplerinin mimarisi: Abdullah Paşa sıbyan mektebi örneği.” Vakıflar Dergisi, 48, s.35-73.

ERTUĞ, Necdet (2006). İstanbul Tarihi Çeşmeler Külliyyatı C.1, İstanbul : İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi.

GÜNYOL, VEDAD (1972). “Mektep”. İslam Ansiklopedisi, C.7: s. 652-656. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları. İstanbul.

KARGI, H. (1994). “Zevki Sıbyan Mektebi”. İstanbul Ansiklopedisi C.7. Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını. İstanbul, s.549.

KILIÇ, N. (2002). XVIII. Yüzyıl’da Osmanlılarda Eğitim ve Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme. Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk İslam Sanatları Programı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

PERVITICH, J. (2000), Jacques Pervititch sigorta haritalarında İstanbul, İstanbul: Tarih Vakfı-Axa Oyak Yayınları.

SAKAOĞLU, N. (1994). Sıbyan Mektebi, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 546-547.

SARICAOĞLU, FİKRET (2007). “Osman III”, TDVİA , Cilt 33, İstanbul, Diyanet Vakfı Yayını, s. 456-459.

SEVİNÇTAY KANLIÇAY, SİNEM (2010). Barok-Rokoko Yorumlu 18. Yüzyıl İstanbul Çeşmelerinde Kompozisyon, Motif ve Terimler (1740-1797). İTÜ (yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

İnternet Kaynakları

URL-1: <https://www.pinterest.com.au/pin/343610646554408176/> (erişim tarihi, 18/07/2020)

Resim 1: Zevkî Kadın Sıbyan Mektebi inşa kitâbesi (Foto: A.N.Kundak - 09/07/2020)

Resim 2: Batı cephesi (Foto: A.N.Kundak - 09/07/2020)

Resim 3: Kuzey cephesi (Foto: A.N.Kundak - 09/07/2020)

Resim 4: Ana mekân (derslik) girişindeki profilli taş kemer içerisindeki çift kanatlı ahşap kapı
(Foto: A.N.Kundak - 09/07/2020)

Resim 5: Derslik salonunun güneyinde yer alan ocak (Foto: A.N.Kundak - 09/07/2020)

Resim 6: Dersliğin kuzey duvarı (Foto: A.N.Kundak - 09/07/2020)

Resim 7: Kuzey giriş kapısı üzerinde yer alan pencere açıklıkları (Foto: A.N.Kundak - 09/07/2020)

Resim 8: Doğu cephesi (Foto: A.N.Kundak - 09/07/2020)

Resim 9: Güney cephesi (Foto: A.N.Kundak - 09/07/2020)

Resim 10: Batı cephesi üst kat pencere kemerlerinin alınlıklarında yer alan tuğla bezeme motifleri (Foto: A.N.Kundak - 09/07/2020)

Resim 11: Sağda Zevkî Kadın Sıbyan Mektebini'nin batıdan görünümü -

<https://www.pinterest.com.au/pin/343610646554408176/>

Resim 12: Batı cephesinde yer alan çeşme (Foto: A.N.Kundak - 09/07/2020)

Resim 13: Çeşme üzerindeki kabartmalar (Foto: A.N.Kundak - 09/07/2020)

Resim 14: Çeşme kitâbesi (Foto: A.N.Kundak - 09/07/2020)